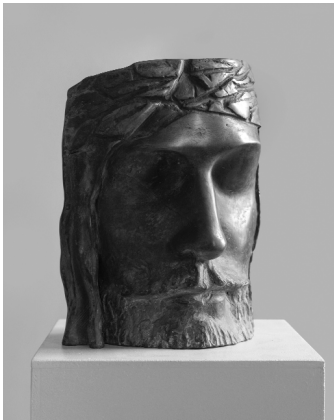

LÁNG GUSZTÁV

ELŐJÁRÓBAN

Világfigyelő tető. A transzilvanizmusnak mint írói-költői világképnek a története

Az így vizsgált transzilvanista világkép nem az írók önkényes alkotása, és nem is személyes véleményük írói üzenetté emelése. Mint munkámból a továbbiakban talán kiviláglik, ez a világkép válasz az erdélyi magyar olvasók közös elvárásaira.

■ *Láng Gusztáv egész élete során foglalkozott az erdélyi gondolat, a transzilvanizmus komplex kérdéskörével, annak történeti változataival, a transzilvanista világkép irodalmi megnyilatkozásainak tematikus, stiláris jegyeivel, olvasati potenciáljával. Akár úgy is fogalmazhatunk: mindvégig komolyan foglalkoztatta e kérdéskör. Ha tetszik, már a maga sajátos helyzetéből adódóan is fontosnak érezhette, hogy érvényes válaszokat találjon rá eszmetörténeti, nemzetkarakterológiai és regionalitáselvű irányokból, s persze szépirodalmi példázatok és életművek sokaságában is. A budapesti születésű, de Szatmárnémetiben felnőtt fiatal, majd kolozsvári tanár, kritikus és irodalomtörténész, a későbbi méltán híres „Kántor-Láng” egyik szerzője, a kolozsvári egyetem magyar tanszékén 25 évig oktató, 1984-ben viszont Magyarországra telepedett értekező érdeklődése egyik fókuszpontjában volt mondhatni mindig e komplex jelenségkör. Beszélgetéseinkkor, levelezéseink során sohasem mulasztotta el ennek valamelyik aspektusát szóba hozni, meglehet, azért sem, mert a magyar szellemi életben az erdélyi literatúrával kapcsolatosan számtalanszor találkozott (a rendszer-váltás után is) leegyszerűsítő, sarkító képzetekkel, s mi sem állt távolabb tőle, mint ilyesmiket szó nélkül hagyni. Helyette ő – kritikus énjéből adódóan s tárgy iránti szeretetéből is fakadóan – árnyalt válaszokat keresett: hol pontos tipológiai felosztást javasolt a transzilvanizmus két világháború közötti elágazásait keresve, hol magát a határoktól szabdalt magyar irodalmat is többközpontúnak, tehát policentrikusnak javasolta láttatni és elfogadni, mint ami nyeresége és valós potenciálja lehetne összmagyar szinten, miközben az egyes erdélyi vagy Erdélyhez/Romániához is kötődő életművek esetén „saját és szerzett másságok” letörölhetetlen tényét rögzítette. Dsida-*

monográfiája ezért is sajátosan erdélyi líratörténeti kontextusban, és ugyanakkor a magyar szintetizáló modernség összetett jegyeiben vizsgálta az életművet. Egyik utolsó interjújában azt hangsúlyozta, hogy „a transzilvanizmus nemcsak válasz volt az identitásválságra, hanem emlékeztető is arra, hogy Erdély történetét három nép alkotta meg – magyar, román és szász”. Ugyanakkor a számos arcéllal bíró eszmekör modern, tehát 20. századi formájának magyarsággépe maga – mint vallotta – elválaszthatatlan a polgári radikalizmus 20. század eleji eszmekörétől és annak egyes (akár „önrevízióban” született) aspektusaitól, mely aspektusok (főként Ady és Jászi, de akár Szabó Dezső példái révén is) egy modern nemzettudatot, új szellemi patriotizmust céloztak. Ekképpen a magyarságtudat történelmi változataként s nem egy valamiképp „leszüktett”, pusztán regionális eszmekörként tekintett a teljes kérdéskörre. Ebben döntő szerepet játszott az is, hogy a két világháború közti időszakban a megújuló transzilvanizmusformák nem függetleníthetők azoktól a válaszoktól sem, amelyeket a magyar polgári radikalizmus a forradalmak bukása utáni „apokaliptikus” helyzetre és a magyarság szétदारabolására keresett.

Az alábbiakban egy tervezett, de életében már meg nem valósított kötetének bevezető oldalait közöljük, Előljáróban címmel. A ránk maradt kézirat egyes fejezeteit korai (némiképp kiegészített, jegyzetelt, ritkábban teljesen revideált) szövegek vagy más kötetbe beválogatott tanulmányok adják, de találunk köztük eddig publikálatlan, sohasem közölt írásokat is. Az előbbiekre jó példa lehet az MTA Irodalomtudományi Intézete és a Magyarságkutató Csoport közös kollokviumán (1988. június 8.-án) elhangzott előadásának (Egy önmeghatározás tanulságai) átírt változata, vagy a Kérdezz másképp... című, 2015-ös kicsiny kötete egyes alfejezeteinek írásai, a későbbiekre akár a 2023-as Transzilvanizmus-kötetbe írt remek Dsida-tanulmánya. Mindez, úgy véljük az időbeli ívet is jól érzékelteti s igazolja. A kötet – jelen sorok írójának szerkesztésében, Fűzfa Balázs könyvkiadói programja részeként – 2026 nyarára jelenhet meg, amikor Láng Gusztáv 90. életévét töltötte volna be.

Boka László

■ E könyv egy terjedelmessé duzzadt munkahipotézis. Első megfogalmazására az a felismerés készítetett, hogy az irodalmi transzilvanizmus első manifestumának tekintett *Kiáltó Szó* három kisebbségpolitikai és kisebbségetikai esszéje, valamint Makkai Sándor *Magunk revíziója* című – ugyancsak a transzilvanizmus egyik elméleti alapvetésének számító – értekezése számos rokon vonást mutat a 20. század eleji magyar polgári radikalizmus, közelebbről Jászi Oszkár és Ady Endre társadalom- és nemzetfelfogásával. Ebből vontam le azt a – hipotetikus – következtetést, hogy a transzilvanizmus nem (vagy nemcsak) a kisebbségi sors kényszer szülte megteoretizálása, hanem annak az *összmagyar* eszmetörténeti iránynak az egyenes ági folytatása, mely az Ady-nemzedék „mégis új és magyar” szellemiségét, a nemzettudat gyökeres megreformálásának programját kialakította.

Előfeltevésemből az erdélyiség eszméjének az eddigiektől eltérő értékelése is következik. A 20-as évek, a „hőskor” írói többségének a polgári radikalizmussal tartott korábbi kapcsolata és az „őszirózsás forradalommal” rokonszenező politikai beállítottsága, „oktobrizmusa” eddig sem volt titok, a korszak elemzői azonban a transzilvanizmust mint ennek az úgymond *haladó* álláspontnak a fokozatos feladását állították szembe képviselőinek korábbi radikalizmusával. Ha azonban a fenti eszmetörténeti összefüggés bizonyítható, ez a szembeállítás is érvényét veszti.

S ebben nem is a „haladó vagy nem?” kérdésre adható, mindig viszonylagos érvényű válasz érdekelt, hanem az, hogy a transzilvanizmus ily módon megszűnik az erdélyi és az összmagyar műveltséget elkülönítő törekvések igazolása lenni, sőt éppen a kettő közötti szoros kapcsolat bizonyossága lehet. Éspedig nem úgy,

hogy a transzilvanizmust egy 20. század eleji magyar eszmeáramlat regionális változatának tekintem, mely így akár a „lesüllyedt kultúrjavak” körébe sorolható, hanem olyan folytatásnak, mely az összmagyar szellemi életbe az általa létrehozott új értékek formájában térül vissza.

Könyvemben az így felfogott transzilvanizmus írói-költői világgéppé formálását próbálom elemezhetővé tenni. Aminek szintén lehet kihatása irodalomtörténet-szemléletünkre. Az erdélyi (romániai) magyar irodalom *teljes* történetét máig sem írták meg, s ezt a hiányt az eddig elkészült részmunkák „összeolvasása” sem szüntetheti meg, mivel ezek alapfelfogása esetenként kisebb-nagyobb mértékben eltér egymástól. Ez az eltérés nem utolsósorban tárgyak meghatározásából adódik, azaz a válaszból arra a kérdésre, hogy *mi is az erdélyi irodalom*. Annak, amit én „földrajzi meghatározásnak” szoktam nevezni, hogy tudniillik erdélyi irodalom az Erdélyben írott szépirodalmi művek összessége, van ugyan logikája és létjogosultsága – például egy ilyen tárgykörű lexikon esetében –, de csak a „szabályerősítő kivételek” nagyvonalú elismerésével. A meghatározás mereven következetes alkalmazása ugyanis kizárná az erdélyi irodalomból Áprily Lajos életművének második (nagyobbik) felét, Tamási Áron Magyarországra költözése után írott műveit, hogy csak a legcsattanósabb példákat említsem. De alig megnyugtatóbb az a meghatározáskísérlet, amely – a fenti példák tanulságát levonva – a szerzők erdélyi „előéletét” tekinti mérvadónak. Ez esetben ugyanis az Erdélybe átszármazott és az Erdélyből elszármazott írók azonosítása válik kérdésessé. Az erdélyi születés esetleges ismerve nyilván nem jöhet komolyan számításba még akkor sem, ha ezt a gyermekkori élmények téma- és identitásformáló hatásával kapcsoljuk össze, lévén az *élmény* eleve sokmeghatározású fogalom, s túlságosan bölcseleti és lélektani irányokhoz kötött. Az a liberális felfogás pedig, mely szerint „erdélyi író az, aki annak vallja magát” (vagy patetikusabban: „aki vállalja az erdélyi kisebbségi sorsot”), parttalanná bővíti fogalmunkat, illetve tetszés szerint szűkíti is, hiszen a kisebbségi lét vállalt önkéntessége sok esetben egyáltalán nem bizonyítható. Nem szólva azokról az esetekről, amelyekben az író sorsvállaló „magányilatkozatai” nincsenek összhangban a műveiben tükröződő világgéppel.

Ha e kérdésre válaszolni akarunk, tárgyiasabb, vagyis az irodalomtudomány eszközeivel vizsgálható és értelmezhető ismerveket kell(ene) választanunk. Ilyennek éreztem a *transzilvanizmus műalkotásokban történő művészi világgéppé formálását*. Az erdélyiségeszme kiáltványszerű megvallásai, irodalomkritikákban és vitacikkekben olvasható (legtöbbször rögtönzött) meghatározásai egyéb dokumentumokkal együtt csak kiindulópontul szolgálhattak munkámhoz, mert ezekből megtudható ugyan, hogy mit tekintettek „erdélyi gondolatnak” az egyes írók vagy csoportok, de az nem, hogy mi artikulálódott műfaji, tematikai, szerkezeti, stílárius stb. jellegzetességekké a szépirodalmi alkotás során.

Az így vizsgált transzilvanista világgép nem az írók önkényes alkotása, és nem is személyes véleményük írói üzenetté emelése. Mint munkámból a továbbiakban talán kiviláglik, ez a világgép *válasz* az erdélyi magyar olvasók közös elvárásaira. Ezen elvárásokat a művek természetesen nemcsak kielégítik, hanem gerjesztik is; ha az *elvárás-horizont* a kollektív tudat megnyilatkozása, akkor a művek egyszerre szólítják meg e kollektív tudat *valóságos és lehetséges* köreit. Ez utóbbinak feelve, egyúttal „megelőlegezi” az el nem hangzott, de megfogalmazható (és megfogalmazandó) kérdéseket is, megnyitva az utat valóságossá válásukhoz.

Ismétlem, oly módon, hogy e kérdés-felelet, a mű és az olvasó e párbeszéde nem szünteti meg a válaszoknak az összmagyar műveltségben gyökerező voltát, hanem abból vezeti le őket, mint változatlanul közös (és közösségi) hagyományból – s ezzel az olvasók kérdéseit is ebben az erőterben tartja. Ezért nem leszűkítése a közös magyarságtudatnak, hanem kiterjesztése, meghosszabbítása.

Kétségtelen, hogy ha az erdélyi irodalom meghatározásának alapjává a transzilvanista világkép meglétét tennők, a földrajzi meghatározásnál jóval szűkebb körben vonnók meg határait. Ez azonban már csak azért sem lehet szándékomban, mert egy ilyen osztályozáshoz minden Erdélyben megjelent művet – sőt, ha a földrajzi kritériumot nem akarom visszacsempészni munkámba, minden 1920. június 6-a utáni magyar irodalmi alkotást – minősítenem kellene. Ha ugyanis világkép és befogadás viszonyát vizsgáljuk, elképzelhető, hogy olyan szerzők műveit is „válaszképesnek” találjuk az erdélyi közönség kérdéseire, akiket senkinek sem jutna eszébe az erdélyi irodalomhoz sorolni. Sőt ez nemcsak elképzelhető, hanem az erdélyi irodalomnak az összmagyar irodalomhoz tartozásából egyenesen következik. Az erdélyi történelmi regényről szóló fejezetben kifejtett világkép-tipológia alapján például Móricz Zsigmond *Erdély-trilógiáját* minden további nélkül besorolhatnók az erdélyi irodalomba. Hogy ezt mégsem teszem, az nem a szerző szülőfalujának és későbbi lakhelyének földrajzi helyzetén múlik – utóvégre a trianoni határokat meghúzhatták volna úgy is, hogy Tiszacsécsa a magyar határon kívülre kerüljön –, hanem más, alább kifejtendő okok miatt. Vagy ott van a Kolozsváron született, Székelyudvarhelyen tanárkodó Szabó Dezső, akinek *Elsodort faluja* lényegében a „trianoni trauma” sorsszerű előzményeit mutatja be egy székelyföldi faluban; akinek munkássága már 1923-ban mozgalmat terebélyesít Erdélyben a népi gondolat jegyében – korábban, mint az anyaországi recepció. Világképének számos eleme alapján nem lenne-e ő is besorolható az „erdélyiség” körébe?

Nemcsak azért nem látom ennek értelmét, mert egy ilyen végeérhetetlen kutatásból eredmény egyhamar nem születhetnék. Hanem azért, mert világosan kell látnunk egy olyan *élmény-azonosságot*, mely ezeket a kapcsolatokat és hasonlóságokat előidézi. A történelmi Magyarország felbomlása s ezzel lakói életkörülményeinek megváltozása nemcsak erdélyi (vagy általában kisebbségi, „határon túli”) élmény, hanem sorsdöntő, identitásának újrafogalmazására készítő létmeghatározója az anyaországi magyarságnak is. Ugyanakkor látnunk kell az *élménykülönbséget* is, azt, hogy e közös kihívásra más választ kell keresnie az anyaországi és mást a kisebbségi közösségeknek. Azonosságok és különbségek e feszültségéből következnek a magyarországi és az erdélyi jellegzetességek, melyek – ha az összmagyarságot tekintjük – kiegészítik egymást, komplementer értékeket hozva létre. Éppen ezért nem az „erdélyi” címke osztogatását vagy megtagadását vállalom, hanem egy olyan világkép-tipológia felvázolását, melynek alapján az irodalom erdélyiségének *biztosan meghatározható minimuma* felismerhető.

Maximumának meghatározására nem törekszem, mert ez elvi okokból is lehetetlen. Az erdélyi irodalom, éppen a magyar nemzeti irodalomhoz tartozása miatt, attól csakis *irodalmon kívüli* ismervek alapján választható külön (kisebbségsszociológiai, földrajzi, demográfiai stb. szempontok szerint). Ha azonban a *transzilván világkép* alapján próbálunk osztályozni, a tiszta típustól csak átmeneti alakokon keresztül távolodhatunk a tőle világosan elkülöníthető *ellentípusokig*, s ezekhez is csak úgy, hogy figyelmen kívül hagyunk számos közös vo-

nást. Az erdélyi irodalom eddigi meghatározáskísérleteinek elégtelensége, sőt kudarca azt a gyanút érlelte bennem, hogy ilyen meghatározás nem lehetséges; hogy az erdélyi irodalom története csak mint a magyar irodalom viszonylag önálló, egységen belüli entitása írható le. Dsida Jenő jó néhány műve – éspedig a legjelentősebbek közül valók – kétségtelenül beleillik az általam transzilvánnak nevezett típusba. Ugyanakkor – ha munkásságát irányzattörténetileg vizsgálom – a magyar újklasszicizmus vonulatában kell kijelölnöm helyét, s legközelebbi „szomszédja” Radnóti Miklós. Irodalomtörténetről ez esetben a szó hagyományos értelmében nincs is miért beszélnünk; különböző nézőpontú *irodalomtörténetek* lehetségesek, s e könyv egy ilyen történetváltozat kíván lenni, semmi több.

Abban is, hogy mit választ ki elemzésre. A tipológia minden előfeltevése szükségképpen tautologikus, hiszen az erdélyiség ismérveit, típusjegyeit az e kategóriába sorolható művekből induktív módszerrel kell általánosítanom, hogy azután deduktíve bizonyítsam ugyane művek „erdélyiségét”. A tévedés, az elfogultság kockázatát csak azzal tudom csökkenteni, hogy nagyrészt olyan művekre összpontosítok, melyeket a kritika és a közvélemény évtizedek óta egyöntetűen a transzilvanizmus példaértékű képviselőjének tart. Nagyrészt, mondom, mert munkám hasznát elsősorban abban keresném, hogy a transzilvanista világkép kevésbé nyilvánvaló, kevésbé példaértékű megnyilatkozásait is segíthet felismerni.

